

לאומנות ולעומתיות במדיניות החוץ הטורקית בעקבות בחירות מאי 2023

רמי דניאל וגליה לינדנשטראוס

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

מניתוח תוצאות הבחירות בטורקיה במאי 2023 עולה שלצד זכייתו של נשיא טורקיה רג'פ טאיפ ארדואן בסבב השני של הבחירות לנשיאות, הכוחות הלאומניים קיבלו ייצוג נרחב יותר בפרלמנט הטורקי. כבר מאז 2015 ארדואן ומפלגתו נמצאים בקואליציה עם המפלגה המייצגת את הלאומנות הטורקית – מפלגת התנועה הלאומית. במקביל לזאת ניתן היה לראות גם התחזקות כללית של הרגש הלאומי בשיח הפוליטי הטורקי, בין היתר בשל התחדשות העימות האלים עם הכורדים ועליית משקלה של סוגיית הפליטים הסורים במדינה. לאור המרוץ הצמוד לקראת הבחירות האחרונות נעשה מאמץ הן בקרב הקואליציה המכהנת והן בקרב האופוזיציה לחזר אחר כל קול – דבר שהוביל להתחזקות הפוליטית של דמויות בעלות עמדות לאומניות. לאחר הבחירות הקים ארדואן ממשלה שבעיקרה מורכבת מטכנוקרטים – דבר המהווה גורם ממתן. עם זאת, בכל שלב הוא יוכל למנות גורמים אחרים שייתנו ביטוי למגמה של התחזקות הממד הלאומני במדיניות החוץ הטורקית.

מילות מפתח: טורקיה, ארדואן, כורדים, לאומיות, לאומנות, טורקיה 2023 – שנת המאה

מבוא

במערכת הפוליטית, קיבלה מספר קולות גבוה יותר מהצפוי.

ה-MHP, אשר כרתה ברית עם ארדואן ב-2015 ומאז תומכת בנשיא, נתפסה בחודשים שקדמו לבחירות כמפלגה שכוחה נחלש. לפי הסקרים המפלגה הייתה אמורה לספוג מכה מהבוחרים, ומומחים רבים הניחו שההחלטה של הפרלמנט הטורקי ממארכ 2022 – להוריד את אחוז החסימה בבחירות מ-10 ל-7 אחוזים – נבעה מרצונו של ארדואן להבטיח שהמפלגה בעלת בריתו הלאומנית הנחלשת תיכנס לפרלמנט. לבסוף קיבלה ה-MHP יותר מ-10 אחוזים מהקולות ושמרה על כוחה בפרלמנט. 'המפלגה הטובה' (İyi parti), אשר הוקמה על ידי תומכי ה-MHP יותר מ-10 אחוזים מהשינויים שהנהיג ארדואן בשיטת המשטר בטורקיה ב-2017, ומזוהה גם היא עם התנועה הלאומית הטורקית, קיבלה קרוב ל-10 אחוזים מהקולות. נוסף על שתי מפלגות אלה חברים במפלגות השונות של הפרלמנט פוליטיקאים רבים המגדירים עצמם לאומנים. כך הקולות הלאומניים יקבלו ייצוג על ידי קבוצה רחבה בפרלמנט הטורקי בחמש השנים הבאות.

ב-28 במאי 2023 זכה הנשיא הטורקי המכהן רג'פ טאיפ ארדואן בבחירות לנשיאות, מה שמעניק לו קדנציה נוספת של חמש שנים. ארדואן ייהנה ממרחב תמרון גדול יחסית, לא רק מפני שהנשיא בטורקיה מרכז בידיו כוח גדול אלא גם כי לקואליציה שתומכת בו יש רוב בפרלמנט. מעבר לניצחונו האישי של הנשיא המכהן, הבחירות בטורקיה המחישו את **כוח הרגש הלאומי בחברה הטורקית ואת השפעותיו הפוליטיות**. זאת אף שמרבית הפרשנים העריכו כי הגורם המכריע בבחירות יהיה השלכות המשבר הכלכלי הקשה בטורקיה, שהביא באוקטובר 2022 **לקצב אינפלציה שנתי של 85 אחוזים בטורקיה** (הערכות לא רשמיות דיברו על קצב אינפלציה כפול) ולשחיקה של ערך הלירה הטורקית, **אשר איבדה 77 אחוזים מערכה בהשוואה לדולר** בחמש השנים שקדמו לבחירות.

תוצאות הבחירות לפרלמנט ולנשיאות הצביעו על חוזקה של הלאומנות הטורקית **בכמה דרכים**. ראשית, מפלגת התנועה הלאומית (Milliyetçi Hareket) (- MHP Partisi), אשר מייצגת את הלאומנות הטורקית

לאורך השנים להוכיח את נאמנותם ללאומיות הטורקית, ולעיתים קרובות מינפו את הרגש הלאומי באוכלוסייה כדי לגייס תמיכה. בעקבות ההפיכה הצבאית ב-1980, הלאומיות הטורקית אף קיבלה חיזוק על ידי הצבא הטורקי, שהדגיש אותה על מנת לאחד את החברה הטורקית סביב זהות משותפת, שעה שסכסוכים פנים-טורקיים יצרו כאוס במדינה.

כאשר ארדואן עלה לשלטון ב-2003, הוא הציג את עצמו כמנהיג השואף לתקן את הפוליטיקה הטורקית ולהגביל את כוחם של מנגנוני הביטחון במערכת הפוליטית. חלק ממהלך זה היה גם אימוץ גרסה גמישה יותר של הלאומיות הטורקית. ארדואן שם דגש רב יותר על האסלאם כזהות, מה שאפשר לו בין היתר לסגת מהתפיסה הנוקשה כלפי המיעוט הכורדי, שאפיין את העשורים הקודמים. בשנים הראשונות של שלטון ארדואן קיבלו הכורדים סדרה של זכויות סמליות, אשר אפשרו נראות רבה יותר לתרבות הכורדית בחברה הטורקית. ארדואן אף התחיל תהליך של משא ומתן, תחילה בחשאי ואחר כך בגלוי עם המחתרת הכורדית, שהוצג כדרך לשים קץ לסכסוך האתני במדינה.

אך הנשיא הטורקי **שינה את עמדתו** כלפי התועלת בשיחות עם המיעוט הכורדי ב-2015, לאחר שלא הצליח לקבל רוב בבחירות לפרלמנט, בין היתר כי המצביעים הכורדים העדיפו להצביע למפלגה הפרו-כורדית ולא למפלגת הצדק והפיתוח (Adalet ve Kalkinma Partisi – AKP), מפלגתו של ארדואן. בשל הכישלון לגייס את האוכלוסייה הכורדית לטובתו, הנשיא הטורקי הפנה את גבו לקהל זה ופנה לבוחרים הלאומנים. הוא אימץ קו לאומני קשוח, חידש את המלחמה בטרור הכורדי, והרשויות הטורקיות החלו ברדיפה של הפוליטיקאים הכורדים. קו חדש זה גם אפשר לארדואן לכתות ברית עם ה-MHP ולהבטיח רוב בפרלמנט. ארדואן הפך את הלאומיות הטורקית בגרסתה הנוקשה ללב הנרטיב שלו. מצב זה השפיע גם על הממשלה הטורקית והמנגנונים הקשורים לה, כולל מערכת החינוך והתקשורת, שברובה נשלטת על ידי המדינה או על ידי מקורבי המשטר. המלחמה במחתרת הכורדית, שזלגה גם לצפון עיראק ולצפון סוריה, והאבדות שסופג הצבא הטורקי במהלכה, גם החזירו לשיח הציבורי גרסה מיליטריסטית של הלאומיות הטורקית.

סוגיה אחרת שתרמה להתחזקותם של הכוחות הלאומיים בטורקיה בשנים האחרונות היא סוגיית הפליטים הסורים. בשנים הראשונות של מלחמת האזרחים בסוריה, ארדואן וממשלתו פתחו את שערי טורקיה לפליטים הסורים, מה שגם הוצג כצעד המדגים את הסולידריות המוסלמית של העם הטורקי. טורקיה

סימן נוסף להתגברות השפעתם של הרגשות הלאומניים הטורקיים על המערכת הפוליטית היה ההצלחה של המועמד הלאומני סינאן אואן בסבב הראשון של הבחירות לנשיאות, שבהן הוא קיבל חמישה אחוזים מהקולות – הרבה מעבר למה שהיה צפוי. תוצאה זו למועמד שאימץ קו לאומני קיצוני הוכיחה את כוחו של הרגש הלאומני אצל הבוחרים הטורקים. בשבועיים שבין שני סבבי הבחירות השקיעו ארדואן ומועמד האופוזיציה לבחירות לנשיאות כמאל קיליצ'דרולו מאמצים רבים על מנת לשכנע את אואן ואת מצביעיו לתמוך בהם. אואן עצמו הצהיר לקראת הסבב השני על תמיכתו בארדואן.

כאשר ארדואן עלה לשלטון ב-2003, הוא הציג את עצמו כמנהיג השואף לתקן את הפוליטיקה הטורקית ולהגביל את כוחם של מנגנוני הביטחון במערכת הפוליטית.

שינוי הטון של קיליצ'דרולו לקראת הסבב השני של הבחירות לנשיאות יכול גם הוא להיחשב הוכחה לעליית כוחם של הלאומנים הטורקים בבחירות אלה. מועמד האופוזיציה, אשר ניסה עד הסבב הראשון לגייס תומכים דרך נרטיב מאחד, זיהה את הצורך להתחשב יותר ברגשות הלאומיים של האוכלוסייה הטורקית, לאור תוצאות הסבב הראשון. הוא שינה את טקטיקת הקמפיין שלו והדגיש את רצונו לפעול נגד הפליטים הסורים הנמצאים בטורקיה. כך, הקמפיין בין שני סבבי הבחירות הצטייר כתחרות שתקבע מיהו הלאומני ביותר מבין שני המועמדים. מכל הסיבות הללו אפשר לסכם את המציאות הפוליטית הטורקית לאחר הבחירות במאי כשעת כושר לגורמים הלאומנים בטורקיה.

הלאומיות הטורקית וביטוייה מאז עליית ארדואן

עוצמתו של הרגש הלאומי קשורה להתפתחויות שונות. הלאומיות הטורקית היא **תופעה מרכזית בחיים הפוליטיים** במדינה מאז הקמת הרפובליקה הטורקית. מייסד הרפובליקה מוסטפא כמאל אטאטורק, אשר שאף לבנות מדינת לאום מההריסות של האימפריה העות'מאנית הרב-לאומית, הגדיר את עקרון הלאומיות כאחד מששת העקרונות של המהפכה שחולל. עיקרון זה יושם באמצעות התבטאויות בשבח הלאום הטורקי באופן מתמיד בשיח הציבורי והכחשה של כל זהות מתחרה לזהות הלאומית הטורקית – הן זהות דתית והן זהויות אתניות, ובייחוד הזהות הכורדית. מאז הפכה הלאומיות הטורקית לחלק בלתי נפרד מהמערכת הפוליטית במדינה. הפוליטיקאים הטורקים השתדלו

ללא תמיכה מהבוחרים הכורדים, בעת שהרגש הלאומי הכורדי בטורקיה גם הוא **התחזק**, כתגובה להתפתחויות המדיניות בשנים האחרונות. קיליצ'דרולו השתדל למצוא את הדרך להתמודד עם התפתחויות מנוגדות אלו. הוא בנה על הברית שלו עם המפלגה הטובה כדי לשכנע את הלאומנים המתנגדים לארדואן, ונהנה מהעובדה שהמפלגה הפרו־כורדית לא הציבה מועמד משלה ותמכה בו, בלי להיכנס רשמית לברית עימו.

בין שני סבבי הבחירות הוא מיקד את **הנרטיב הלאומי שלו נגד הפליטים הסורים** כדי לזכות בתמיכת הקהל השמרני בלי להרחיק את הקהל הכורדי. אך **טקטיקה זו התבררה ככישלון**, עם תבוסה בקלפי וירידה בתמיכה במועמד האופוזיציה באזורים הכורדיים בין הסבב הראשון לסבב השני והתגייסות פחותה של המצביעים הכורדים. נוסף על כך, הבחירות הוכיחו שההבטחות הכלכליות או השיח החיובי יותר שניסה קיליצ'דרולו לקדם השפיעו על הבוחרים פחות מאשר הנאומים הלאומניים של ארדואן.

במציאות שנוצרה אחרי הבחירות במאי, התעוררות הרגש הלאומני בטורקיה תמשיך להשפיע על המערכת הפוליטית הטורקית כולה. עם נוכחות שיא של נציגים לאומנים בפרלמנט, העברת חוקים על בסיס קו לאומני תהיה קלה עבור הממשלה. כמו כן, למרות ניצחון, ארדואן מודע לצורך להתחשב ברגשות הלאומיים בקרב האוכלוסייה הטורקית, בין היתר בנושא הפליטים הסורים. תוצאות הבחירות גם הדגישו את הרווחים הפוליטיים ששיא השימוש באותם רגשות. לכן נדמה כי הממשלה החדשה בטורקיה תמשיך את המדיניות הנוקשה שלה נגד המפלגה הפרו־כורדית במדינה ומנהיגיה.

בתוך האופוזיציה, התבוסה עשויה להוביל לשינוי בעמדת המפלגות השונות בקשר ללאומיות. לאחר שהניסיון השקט להישען על הבוחרים הכורדים כדי להחליף את ארדואן התברר כבלתי מספיק על מנת להביא לניצחון, חלק מחברי האופוזיציה עשויים לאמץ גם הם קו חדש בנושא המיעוטים בטורקיה. אימוץ כזה יקרה קרוב לוודאי במפלגה הטובה, ששורשיה בלאומיות טורקית ללא פשרה. גם במפלגת האופוזיציה הגדולה, מפלגת העם הרפובליקאית (Cumhuriyet Halk Partisi – CHP), אשר מציגה את עצמה כיורשת של אבי הרפובליקה אטאטורק ובה קיימים זרמים לאומניים יותר, יעלו קולות הדורשים חזרה לקו לאומי מסורתי יותר. לכן, עם שלטון שיבסס את כוחו דרך גיוס הרגש הלאומי בקרב הקהל השמרני בטורקיה ואופוזיציה מסויגת יותר בנושא הכורדי, סיכויי החזרה למשא ומתן עם המחותרת הכורדית נמוכים. כמו כן, הקשחת המדיניות הטורקית כלפי הפליטים הסורים נראית יותר

מארכת מאז כ־3.6 מיליון פליטים סורים על אדמתה, **לפי המספרים הרשמיים**. הכניסה הצבאית הטורקית לצפון סוריה והמשבר הכלכלי בטורקיה שהחריף מאז 2018 השפיעו לרעה על היחס לאותם פליטים בטורקיה. בזמן שחיילים טורקים נלחמים על אדמת סוריה, **קולות רבים בטורקיה** מאשימים בפחדנות את הסורים, שברחו ממדינתם במקום להילחם עליה. זאת ועוד, הסבלנות של אזרחים טורקים רבים כלפי הפליטים הסורים פחתה במקביל להחמרת התנאים הכלכליים במדינה. הפליטים הסורים מואשמים בכך שהם אפשרו פיתוח כלכלה שחורה שפוגעת בעובדים הטורקים, ורבים מגנים את ההטבות שהסורים מקבלים מהממשלה בזמן שהאזרחים הטורקים סובלים.

הרגשות נגד הפליטים הסורים מצאו ביטוי **בדרכים שונות**. ראשית, שינוי היחס כלפי הסורים חיזק את הלאומיות הטורקית. הפליטים הפסיקו להיתפס כאחים מבחינה דתית והוצגו יותר ויותר כ"זרים". הפגנות נגד הפליטים, לעתים גם אלימות, התרחשו ברחבי טורקיה. ההתנגדות לשהיית הפליטים בטורקיה גם השפיעה על המערכת הפוליטית במדינה. בבחירות המוניציפליות ב־2019 ספגו ארדואן והקואליציה שלו תבוסות בערים הגדולות, שבהן מספרי הפליטים הסורים הם הגבוהים ביותר. עובדה זאת גרמה לאופוזיציה להקשיח את הטון בנושא, חלק מראשי הערים החדשים פעלו נגד הפליטים בנחישות והמנהיגים הטורקים שינו גם הם את הנרטיב שלהם, עם הבטחות חדשות שהפליטים יוחזרו לסוריה. כמו כן, ב־2021 הוקמה מפלגה לאומנית חדשה, מפלגת הניצחון (Zafer Partisi – ZP), שזכתה לתנופה על בסיס התקפות מתמשכות נגד הפליטים הסורים, מה שיצר לחץ על המערכת הפוליטית הטורקית כולה.

קמפיין הבחירות ב־2023 התחיל לכן בהקשר שבו הלאומיות הטורקית, תופעה חשובה לאורך ההיסטוריה של טורקיה, הייתה אף חזקה יותר מאשר בתקופות אחרות. מצב זה הציב למועמדים אתגרים שונים. ארדואן ספג מצד אחד ביקורת קשה מהאופוזיציה, אשר הציגה אותו כאשם בנוכחות הלא־רצויה של הפליטים הסורים. מצד שני, הוא ובעלי בריתו ביססו את הקמפיין שלהם על פוליטיקת הזהויות, עם טון לאומני חזק והאשמות נגד האופוזיציה בכך שהיא נתמכת על ידי כוחות זרים ועל ידי הטרור הכורדי, כאשר ארדואן ניסה למקם את עצמו כשומר על הלאום הטורקי.

כמאל קיליצ'דרולו עמד מול דילמה שונה. מצד אחד, מועמד האופוזיציה היה מודע לכך שהוא חייב לפנות לקהל השמרני־לאומני במדינתו כדי לנצח, בפרט לאחר שתוצאות הסבב הראשון המחישו את כוח הרגש הלאומי. מצד שני, ניצחון האופוזיציה לא היה ניתן להשגה

גז טבעי מישראל דרך קפריסין ויוון, ומשם לאירופה. אף שממשל טראמפ תמך בתוכנית, ממשל ביידן **השמיע** את התנגדותו, וכיום מקודמות תוכניות אחרות שעדיין אינן מעוררות את אותו אנטגוניזם באנקרה כמו הצינור East Med, אך עשויות בהמשך למשוך ביקורת טורקית. בין היתר מקודמת תוכנית לבניית צינור ליצוא גז בין ישראל וקפריסין ולהקמת מתקני הנזלה בקפריסין, וכן **כבל חשמל תת־ימי** שיחבר בין רשתות החשמל של ישראל, קפריסין ויוון, ומשם יתחברו לרשתות חשמל של מדינות אירופיות אחרות. טורקיה אף עשויה לחדש את תוכניותיה לשלוח ספינות מחקר וקידוח לאזורים שיש לגביהם מחלוקת במזרח הים התיכון, אף שהייתה לה הצלחה רבה יותר עד היום בגילוי מקורות גז בים השחור, שם גם מוסדרים הגבולות הכלכליים שלה.

סוגיית המים הכלכליים גם קשורה להמשך המחלוקת לגבי עתיד האי קפריסין – סוגיה מרכזית במדיניות החוץ הטורקית, שמעוררת רגשות חזקים בחברה הטורקית מאז שנות ה־60, עם גוון לאומני מובהק. בעוד שניסיונות התיווך הבינלאומיים קידמו מאז 1974 ניסיונות לאיחוד מחדש של האי, הרי מאז 2020 מדבר ארדואן בצורה מפורשת על פתרון של שתי מדינות לסוגיית קפריסין. לאור ההתקרבות המסוימת בין טורקיה ויוון בעקבות רעידת האדמה בטורקיה והסיוע שהושיטה אתונה לטורקיה, ניתן לקוות גם לגילוי רב יותר של רצון טוב מצד הצדדים בהקשר הקפריסאי, או לכל הפחות להמשך הסטטוס קוו באי, אך לא ניתן לדעת כמה זמן תימשך תנופה חיובית זו.

גם העלייה בשימוש ברטוריקה האנטי־אמריקאית, **שאינה תופעה חדשה** כשלעצמה, היא חלק מהביטוי של הרגשות הלאומניים בטורקיה. הראייה שארצות הברית היא גורם המנסה לחבל בהצלחתה של טורקיה בכלל, ושל ארדואן בפרט, היא מוטיב חוזר בהתבטאויות, גם אם לעיתים רק ברמיזה, מצד השלטון באנקרה. בהקשר זה, הרחקתו מהממשלה החדשה של שר הפנים הקודם סולימאן סוילו, שהיה גורם ניצי אשר ביטא את הרגשות האנטי־אמריקאיים בצורה הפומבית ביותר, היא בבחינת חדשות מעודדות ליחסים של טורקיה עם ארצות הברית. עם זאת, גם הדחתו אינה מבשרת שגישה של טורקיה כלפי וושינגטון השתנתה במידה משמעותית, או שהסוגיות שבמחלוקת בין המדינות נפתרו, כגון ההתעקשות הטורקית על המשך ההטמעה של מערכת ההגנה האווירית הרוסית S-400 שנרכשה ב־2017, או המחלוקת סביב התמיכה האמריקאית בשלוחה הסורית של המחתרת הכורדית.

מעבר לזאת, המלחמה באוקראינה, אף שמצד אחד היא מדגימה שוב במובהק את חשיבותה הגאו-

מסבירה. זאת ועוד, המערכת הטורקית כבר מתכוננת לבחירות המוניציפליות שאמורות להתקיים ב־2024, מה שיוצר תמריץ נוסף לכל השחקנים הפוליטיים להמשיך להשתמש ברטוריקה נגד הפליטים הסורים ואף בזו האנטי־כורדית, שהוכיחה את עצמה כדרך יעילה לגייס מצביעים שקולם יידרש שוב בשנה הקרובה.

השפעת הלאומנות על מדיניות החוץ הטורקית

קיימת סתירה מסוימת בין הבחירה של ארדואן להקים ממשלה של טכנוקרטות, שלחלקם עמדות יוניות יותר בהשוואה לקודמיהם בתפקיד, לבין התחזקות הקולות הלאומניים בפרלמנט הטורקי. הבחירה בנציגים שרובם טכנוקרטות מלמדת על כך שלפחות בטווח הקצר, ובעיקר בגלל המצב הכלכלי הרעוע בטורקיה, ארדואן יבחר להמשיך בקו שנקט לפני הבחירות, של ניסיונות להרגעה בחלק מהזירות המדיניות. עם זאת, דווקא ההחלטה לבחור **בממשלה טכנוקרטית תקל על ארדואן**, אם יבחר בהמשך לשנות כיוון במדיניות החוץ לכיוון לאומני, כיוון שיהיה לו קל יותר לפטר את אותם אנשים שאין להם בסיס תמיכה פוליטי.

אחת הדוקטרינות הבולטות ביותר שמסמלת את התחזקות המרכיב הלאומני בטורקיה היא דוקטרינת המולדת הכחולה, שבמסגרתה ההגנה על הגבולות הימיים באופן שאנקרה רואה אותם חשובה לא פחות מההגנה על הגבולות היבשתיים.

אחת הדוקטרינות הבולטות ביותר שמסמלת את התחזקות המרכיב הלאומני בטורקיה היא דוקטרינת המולדת הכחולה (Mavi Vatan), שבמסגרתה ההגנה על הגבולות הימיים באופן שאנקרה רואה אותם (ובניגוד לתפיסה היוונית והקפריסאית, על פי אמנת הים) חשובה לא פחות מההגנה על הגבולות היבשתיים. **התפיסה הוצגה לראשונה ב-2006** אך פותחה במסגרת מאמציו של ארדואן להתקרב לקבוצות לאומניות במדינה. היא הביאה למדיניות חוץ אקטיבית מצד טורקיה, בעיקר בשנים 2019–2020, באופן שנתפס כפרובוקטיבי על ידי שכנותיה. המדיניות כללה בין היתר **ביטויים** כגון חתימה על הסכם שנוי במחלוקת לתיחום המים הכלכליים עם ממשלת ההסכמה הלאומית בלוב, וכן שליחת ספינת מחקר בליווי ספינות קרב לאזורים שהיוונים רואים כאזור הכלכלי הבלעדי שלהם.

אחד הגורמים שהביאו את טורקיה לחתימה על ההסכם עם ממשלת ההסכמה הלאומית בלוב היה התוכנית לבניית צינור הגז East Med, שהיה אמור להוביל

2024, ולכן קרוב לוודאי שגם בגלל עובדה זאת ינסה פידאן, בגיבוי ארדואן, להתקדם במגעים עם סוריה. נושא נוסף שהעמדות הלאומניות משפיעות עליו הוא יחסיה של טורקיה עם ארמניה והתמיכה הטורקית באזרבייג'ן לגבי הסכסוך סביב השליטה בחבל קרבאך. מאז קבלת העצמאות של אזרבייג'ן בתחילת שנות ה-90 של המאה הקודמת התפתח נרטיב בטורקיה ובאזרבייג'ן, שלפיו הן שתי מדינות אך לאום אחד. נרטיב זה חיבר ישירות את אזרבייג'ן ללאומיות הטורקית, ולכן עמדת אנקרה כלפי השכנה האזרבייג'נית מושפעת גם מכוחו של הרגש הלאומי בטורקיה. ההצלחה הצבאית של אזרבייג'ן במלחמת נגורנו-קרבאך השנייה ב-2020 החלישה במידה ניכרת את ארמניה והביאה את ראש ממשלת ארמניה, ניקול פשיניאן, להשמיע עמדות פשרניות מול אנקרה ובאקו יותר מכל קודמיו.

נראה שהדבר מביא להתקדמות במשא ומתן בין באקו לירואן ובין אנקרה לירואן, ואולי אף יוביל לפתיחת הגבול בין טורקיה וארמניה ובין ארמניה ואזרבייג'ן – דבר שיכולות להיות לו [השפעות טרנספורמטיביות משמעותיות](#) על הקווקז. אך עדיין, הן באזרבייג'ן והן בטורקיה יש מי שחושבים שניתן לנצל את החולשה הארמנית לויתורים אף יותר רציניים מאלה שפשיניאן מציע בעת הנוכחית. נוסף על כך, לאור זאת שלא צפוי שינוי בהמשך המדיניות הטורקית של הכחשת השואה הארמנית (מדיניות שבה תומכת גם אזרבייג'ן), אין צפי לפתרון בנושא מרכזי זה בסכסוך הטורקי-ארמני.

לבסוף, אף שהרגשות הלאומניים אינם בהכרח יוצאים כנגד מאמצי הנורמליזציה של טורקיה עם מדינות מזרח-תיכוניות, הגברת התלות הכלכלית של טורקיה בהלוואות ממדינות המפרץ הערביות עשויה גם לעורר תרעומת בקרב הגורמים הלאומניים, לאור זאת שטורקיה מוכרת את נכסיה ופוגעת בריבונותה לקבל החלטות עצמאיות לצורך השגת הטבות כלכליות. כך בלטה [ההחלטה](#) של איחוד האמירויות בנובמבר 2021 להקים קרן השקעות בסכום של 10 מיליארד דולר שתשקיע בטורקיה, וכן, לקראת הבחירות [הפקידה](#) ערב הסעודית כחמישה מיליארד דולר בבנק המרכזי הטורקי, במטרה לתרום לייצוב המטבע הטורקי. בהקשר זה, ביקור יורש העצר הסעודי מוחמד בן סלמאן באנקרה ביוני 2022 תואר על ידי האופוזיציה בטורקיה כסדרה של השפלות ללאום הטורקי. אף נראה שארדואן מעדיף להסתמך על סיוע מצד מדינות המפרץ הערביות [על פני פנייה](#), שתיתפס כהשפלה, לתוכנית סיוע של קרן המטבע הבינלאומית – דבר שיחדד את הדילמה עבור הגורמים הלאומניים.

אסטרטגית של טורקיה עבור נאט"ו, היא גם יוצרת מתחים חדשים בין אנקרה לווינגטון. בייחוד בולטת המחלוקת סביב צירופן של פינלנד (סוגיה שנפתרה בינתיים) ושוודיה לנאט"ו. הקשר בין ההתנגדות הטורקית להצטרפות מדינות אלו לנאט"ו לבין הלאומיות הטורקית ישיר, בייחוד משום שנקודת חיכוך עיקרית בין המדינות, ובפרט בין טורקיה ושוודיה, היא מרחב הפעולה שנהנים ממנו הגולים הכורדים במדינות הסקנדינביות, וכתוצאה מכך עולות דרישות מצד טורקיה שממשלת שוודיה תסגיר לה פעילים כורדים.

חלק מן הגורמים הלאומניים אף ספקנים לגבי האיחוד האירופי. המשך שלטונו של ארדואן ונטיותיו האוטוקרטיות אומנם לא היו מאפשרים בכל מקרה התקדמות במשא ומתן סביב צירופה של טורקיה לאיחוד האירופי, אך אם תגיע סוגיה זו לנקודת הכרעה, וטורקיה תהיה המדינה הראשונה שתהליך צירופה לאיחוד החל אך הסתיים בכישלון, הרי הדבר יהווה אשרור לספקנותם של הגורמים הלאומניים. הקשחת העמדה הטורקית כלפי הפליטים הסורים גם עלולה להביא להתחדשות החיכוכים בין אנקרה לשכנותיה האירופיות, שהתעמתו בנושא זה בשנים האחרונות, בזמנים שבהם נראה היה שאנקרה מנסה לשלוח את הפליטים הלאה לאירופה. העמדות הנוקשות הצפויות לגבי הזירה הכורדית ולגבי הפליטים הסורים גם מחדדות את הקושי שיהיה לטורקיה להגיע להסכמה עם משטר אסד לגבי עתידה של צפון סוריה. בעקבות ארבעה מבצעים צבאיים שאליהם יצאה טורקיה מאז 2016 בסוריה, היא שולטת על שטחים בצפון סוריה [שבהם מתגוררים כארבעה מיליון איש](#). השאיפה הטורקית היא להשיג מימון חיצוני שיאפשר בניית בתי מגורים לפליטים הסורים באזורים הנמצאים בשליטת טורקיה בצפון סוריה. עד היום, למעט קטר, לא נראה שאנקרה הצליחה לשכנע שחקנים בינלאומיים לסייע לה בהקשר זה, אך [לטענת הרשויות כ-550 אלף פליטים סורים](#) כבר חזרו מטורקיה לסוריה. מבחינת אסד, תנאי יסוד לנורמליזציה עם טורקיה הוא נסיגה טורקית מהשטחים שבהם היא שולטת בצפון סוריה. אף שלפני הבחירות בטורקיה דחפה רוסיה להתקדמות במגעים בין אנקרה ודמשק, הרי מגעים אלו לא הניבו פירות משמעותיים. לצד זאת יש לציין כי מי שעמד מאחורי המגעים האלו היה הקאן פידאן, שהוא כיום שר החוץ, וקודם לכן היה ראש סוכנות הביון הטורקית. אין דמות ציבורית בכירה בטורקיה שמכירה את המורכבות של הזירה הסורית יותר מפיידאן, דבר שיכול לתרום להתקדמות בנושא זה. כפי שצוין, סוגיית הפליטים צפויה שוב לקבל בולטות בבחירות המוניציפליות של

המעבר, גם מאפשרת לארדואן לשתף פעולה עם הגורמים המערביים בצומתי החלטה חשובים, אם הוא תופס זאת כהכרחי לקידום מדיניות החוץ הטורקית. בעבר, כשהיה צורך ארדואן גם יצא נגד בעלי ברית קודמים – אם אלה חברי תנועת גולן, שעזרו לו להחליש את כוחו הפוליטי של הצבא הטורקי בשתי הקדנציות הראשונות לשלטונו, ואם אלה הכורדים, שאיתם ניסה לשתף פעולה בקדנציה השלישית לשלטונו. על כן אין ודאות שארדואן בהכרח יישאר בברית עם הגורמים הלאומניים, אף שמאז 2015 זו התגלתה כברית נוחה יחסית עבורו. השליטה של הנשיא הטורקי בשיח הציבורי במדינה גם מאפשרת לו למסגר לטובתו בקלות יחסית שינויים במדיניות, מה שמגדיל את מרחב התמרון שלו ונותן לו גמישות רבה יותר, גם במדיניות החוץ.

התחזקות הגורמים הלאומניים בפרלמנט הטורקי צריכה להטריד את ישראל כיוון שחלק מהגורמים הללו, בייחוד אלו שהם גם אנטי-אמריקאים, רואים באור שלילי את ישראל. מעבר לזאת, מדיניות חוץ תקיפה מצד אנקרה, גם אם אינה מופנית ישירות כלפי ישראל, עשויה להיות מופנית כלפי שחקנים שעומדים לירושלים מערכת יחסים קרובה. בטווח הקצר נראה שעדיין יש לטורקיה מוטיבציה לדבוק בנורמליזציה שלה עם ישראל ועם מדינות אחרות באזור. בטווח הארוך יותר, ובפרט לאחר שטורקיה תצליח לצאת מהמשבר הכלכלי שבו היא נתונה, היא עשויה לחזור למדיניות חוץ אקטיבית ואסרטיבית יותר, אשר בדומה למה שהתרחש בשנים 2019–2020, גם תציב אתגרים לישראל.

ד"ר גליה לינדנשטראוס היא חוקרת בכירה במכון למחקרי ביטחון לאומי ועורכת 'עדכן אסטרטגי', ומתמחה במדיניות החוץ העכשווית של טורקיה. תחומי העניין הנוספים שלה הם סכסוכים אתניים, מדיניות החוץ של אזרבייג'ן, הסוגיה הקפריסאית והכורדים. פרסמה מאמרים רבים בנושאים אלו, ומאמרי הדעה והפרשנות שלה הופיעו בערוצי מדיה מרכזיים בישראל ובעולם. gallia@inss.org.il

ד"ר רמי דניאל הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומתמחה במדיניות החוץ של טורקיה וביחסי טורקיה-ישראל לאורך השנים. הוא גם פרסם מאמרים על מדיניות הפנים הטורקית ועל לאומיות, בין היתר על התנועה הלאומית הקוֹבֵקִית, וכן בתחום היחסים בינלאומיים באזור הים התיכון. remi.daniel@mail.huji.ac.il

הנורמליזציה שהושגה ביחסים עם ישראל ב־2022 היא חלק מיתר מאמצי הנורמליזציה של טורקיה במזרח התיכון. לצד זאת, התדמית של ישראל נותרה שלילית כמעט לכל רוחב הקשת של דעת הקהל הטורקית. מפלגת התנועה הלאומית, השותפה הקואליציונית המרכזית של ארדואן אינה שונה בהקשר זה, ומנהיגה דבלט בח'צ'לי השמיע בעבר אמירות נוקבות נגד ישראל. מצד שני, גם בקרב גורמי אופוזיציה, כולל מפי קיליצ'דרולו עצמו, נשמעה לעיתים אף ביקורת חריפה יותר, כולל אמירה שתיק המרמרה (המשט לעזה) אינו סגור. בהקשר זה גם ארדואן עצמו לא ניגש לנורמליזציה עם ישראל מתוך שינוי גישה בסיסית כלפיה, אלא מתוך מניעים פרגמטיים שנגעו לתוצאות של בחירות 2020 בארצות הברית, לבידוד האזורי של טורקיה ולהידרדרות המצב הכלכלי במדינה.

התחזקות הגורמים הלאומניים בפרלמנט הטורקי צריכה להטריד את ישראל כיוון שחלק מהגורמים הללו, בייחוד אלו שהם גם אנטי-אמריקאים, רואים באור שלילי את ישראל.

סיכום

עליית כוחם של הלאומנים בפרלמנט הטורקי היא תופעה שתלווה את ארדואן בקדנציה הנוכחית. ואולם יש לראות את כניסתם הנרחבת של גורמים אלו לפרלמנט הטורקי לא בהכרח כתופעה חדשה אלא כביטוי לצרכים פוליטיים – לשלב אותם במפלגות קיימות וחדשות ממניעים של ניסיון לחזק את הגושים המתחרים, לאור צמצום הפער ביניהם. יש גם לזכור שאחד הגורמים המזינים את התחזקות הלאומנות הטורקית הוא המצב הכלכלי הקשה במדינה. בעלי התפקידים שארדואן מינה בממשלה החדשה – הן שר האוצר והן נגידת הבנק המרכזי – מצביעים על פרגמטיות מסוימת ועל נכונות לחזור, ולו חלקית, למדיניות כלכלית אורתודוקסית יותר, ולכן גם אפשר לסמן את תחילת נתיב היציאה מהמשבר הכלכלי שבו טורקיה נמצאת.

דרך ביניים עבור ארדואן להתמודד עם הרגשות הלאומניים תוך שמירת מרחב התמרון המדיני היא הדגשת הממד העצמאי במדיניות החוץ הטורקית – כלומר שתמיכת טורקיה אינה יכולה להיתפס כמובנת מאליה על ידי אחד הגושים, ובפרט זה המערבי. מדיניות זו, שאומנם נתפסת פעמים רבות כמתריסה מבחינת